

El-Burhân ve'l-İkân Bağlamında Muhammed İhsan Oğuz'un (1887-1991) Kelâmî Yöntemi ve Kader Anlayışı: İbn Teymiyye (Ö.1328) ve İbn Kayyim'e (Ö.1350) Yönelik Müdafaası

 Mahmut Şamil Öztimur^{a*}

Özet

Bu makalede, Muhammed İhsan Oğuz'un *el-Burhân ve'l-ikân fî beyâni irâde cüziyye-i insân* adlı eserinden hareketle, kader ve insanın iradesi meselelerine dair ortaya koymuş olduğu yaklaşım klasik kelam geleneği ve Selefi düşünce arasındaki tartışmalar bağlamında değerlendirilmektedir. Kelamî ekollerin farklı bakış açıları geliştirdiği bu mesele, özellikle İmam Mâtürîdî ve İmam Eş'arî tarafından sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Ancak sonraki dönemlerde Selefi çizgideki bazı alimler bu iki kelam ekolünün kader anlayışını eleştirmiş ve kendi yorumlarını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, Özellikle İbn Teymiyye ve onun talebesi olan İbn Kayyim'in İmam Mâtürîdî ve İmam Eş'arî'ye karşı yönetmiş oldukları eleştiriler ve bu eleştirilere yönettiği akli ve nakli deliller detaylı biçimde incelenmiş; onun Kur'ân ayetlerini yorumlayış biçimi, Kelâmî yöntemi ve metne dayalı savunusu metin çözümlemeleri eşliğinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, eserdeki ana argümanları tahlil etmiş; Oğuz'un, klasik kelam ekolleriyle selefi çizgi arasındaki tartışmalarda nasıl bir metodoloji izlediğini ortaya koymuştur. Makalede, Oğuz'un cüz'î irade, kulun fiillerindeki etkisi, Allah'ın ilmi ve kudreti gibi meselelerde ortaya koyduğu sistematik düşüncenin hem geleneksel yaklaşımlara bağlılığı hem de özgün yorumları bakımından dikkat çekici olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Muhammed İhsan Oğuz, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Selefilik, Kader.

Muhammed İhsan Oğuz's (1887–1991) Theological Method and Understanding of Qadar in the Context of *al-Burhân wa'l-İqân*: His Defense Against Ibn Taymiyya (d. 1328) and Ibn al-Qayyim (d. 1350)

Abstract

This article, drawing on Muhammad Ihsan Oğuz's *al-Burhân wa'l-ikân fî Bayân al-İrâda al-Juz'iyya al-Insân*, evaluates the approach he advances regarding issues of *qadar* (divine pre-destination) and human *irâda* (will) within the context of debates between the classical *kalâm* tradition and Salafî thought. This question, on which different theological schools have developed diverse perspectives, has been systematically treated especially by the Imâm al-Mâtürîdî and Imâm al-Ash'arî, schools within the *Ahl al-Sunnah* tradition. However, in later periods, certain scholars of the Salafî orientation critiqued the concept of *qadar* as understood by these two schools and put forth their own interpretations. In this context, the criticisms leveled by Ibn Taymiyya and his student Ibn al-Qayyim against Imâm al-Mâtürîdî and Imâm al-Ash'arî, and the rational and scriptural proofs they employed in support of these criticisms, have been examined in detail.

^aYüksek Lisans Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı/ Master's Student, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Kalâm, Trabzon, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author
İletişim/Contact:
samiloztimur8@gmail.com

Geliş Tarihi/ Date Received: 16/05/2025
Kabul Tarihi/Date Accepted: 11/09/2025
Yayın Tarihi/ Date Published: 30/09/2025

Atıf/Cite: Öztimur, M. Şamil. El-Burhân ve'l-İkân Bağlamında Muhammed İhsan Oğuz'un (1887-1991) Kelâmî Yöntemi ve Kader Anlayışı: İbn Teymiyye (Ö.1328) ve İbn Kayyim'e (Ö.1350) Yönelik Müdafaası". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2025), 16-30.

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuifd>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Their exegetical approach to Qur'anic verses, their theological methodology (*kalām*), and their text-based defense have been evaluated through close textual analysis. In this framework, the study analyzes the main arguments of the work and elucidates the methodology Oğuz employs in debates between the classical *kalām* schools and the Salafî orientation. Notably, Oğuz's systematic reflection on issues such as *al-irāda al-juz'îyya*, the human share in actions, and God's '*ilm*' (knowledge) and *qudra* (power) stands out for both its fidelity to traditional approaches and its original interpretations.

Keywords: Islamic theology (*kalām*); Muḥammad İhsân Oğuz, İbn Taymiyyah; İbn al-Qayyim al-Jawziyya; Salafism, Divine predestination (*qadar*)

Giriş

Kader konusu, Kelâm ilminin ve İslam düşünce tarihinin üzerinde en çok tartışılan merkezi konularından birisidir. Hem Kelâmî hem de felsefî tartışmaların merkezinde yer alan bu konu Hz. Peygamber henüz hayattayken ortaya çıkmış ve bu mesele etrafında şekillenen cebr, ihtiyar ve kesb kavramları, İslam düşünce tarihinde farklı açıklamaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede “irade-i cüziyye” kavramı, insanın cüz’î iradesinin varlığı ve bu iradenin Allah’ın mutlak iradesi karşısındaki yeri bakımından tartışmalara konu olmuş; ilk itikadi fırkalar olan, Cebriyye ve Kaderiyye gibi iki uç görüşün arasında tartışılan bu mesele daha sonra özellikle Ehl-i sünnet çizgisinde Mâtürîdîlik ve Eş’arîlik tarafından sistematik bir biçimde ele alınmış ve teorik bir zemine oturtulmuştur. Bu bağlamda bu iki ekol, insanın fiillerinde hem Allah’ın yaratması (halk) hem de kulun kazanması (kesb) arasında bir ilişki kurarak, iradeyi hem ilahî kudrete hem de kulun sorumluluğuna bağlayan kapsamlı sistemler ortaya koymuş, insan fiilleri ve cüz’î irade konularını hem naslarla hem de akla dayalı bir zeminde temellendirmeye çalışmışlardır.

Bununla birlikte, Ehl-i sünnet kelâmcılarının bu meseleyi ele alış biçimleri, daha sonraki yüzyıllarda Selefî eğilimli bazı âlimler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, hatta bidatle itham edilmişlerdir. Özellikle bunların başında 13. yüzyılda yaşayan, Selefî çizgiyi temsil eden ve geleneksel kelâm yöntemine karşı çıkan Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile onun öğrencisi ve fikrî mirasçısı olan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gelmektedir. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim, Ehl-i sünnet kelâmcılarının insan fiillerini Allah’ın yaratması ve kulun kazanması (kesb) üzerinden açıklamalarını yeterli bulmamışlardır. Onlar, insan fiilleri ve iradesiyle ilgili görüşlerini aklî temellere dayandırmak yerine, bidat ve felsefî etkilerle açıklamışlardır. Bu sebeple, söz konusu görüşlerin İslami naslara aykırı olduğunu iddia etmiş ve bu anlayışları sert bir şekilde eleştirmişlerdir. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’a göre, Ehl-i sünnet kelâmcıları, nasların zahirine aykırı yorumlarla meseleyi karmaşık hale getirmiş ve tevhidi çizgiden sapmışlardır. Bu yaklaşım, özellikle Allah’ın iradesiyle kulun iradesi arasındaki ilişkiyi açıklarken kullandıkları cebri eğilimli vurgular dikkat çeker.

Osmanlı sonrası dönemde, bu yaklaşım etkisini artırmış; Arap dünyasında yeniden güç kazanan bu Selefî görüşler, Türkiye’de de bazı taraftarlar kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda,

Türkiye’de yetişmiş geleneksel kelâm eğitimi almış bazı âlimler, Ehl-i sünnetin kelâm mirasını müdafaa etmek ve İbn Teymiyye ve İbn Kayyim çizgisindeki şahısların eleştirilerine ilmî çerçevede cevap vermek amacıyla eserler kaleme almışlardır. İşte bu tarihsel ve ilmî bağlam içinde eser kaleme alan alimlerden birisi de Osmanlı’nın son yıllarında yetişen önemli Türk âlimlerinden Muhammed İhsan Oğuz’dur.

Oğuz, *el-Bürhân ve’l-ikân fî beyâni irâde-i cüz’iyye-i insân* adlı eserinde, klasik Ehl-i sünnet kelâm geleneğini müdafaa ederek, özellikle İbn Teymiyye ve onun talebesi İbn Kayyim’in kader ve cüz’î irade konusundaki eleştirilerine karşı kapsamlı bir cevap vermektedir. Bu çalışma, söz konusu eseri merkeze alarak Oğuz’un kader ve insan iradesi bağlamında geliştirdiği kelâmî argümanları analitik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, eleştirel bir yöntem benimsenmiş; eserin yapısı, üslubu, kullandığı delil türleri ve tartışma stratejileri değerlendirilmiş hem dönemsel bağlamı hem de günümüz düşünce dünyasına etkisi analiz edilmiştir. Bu açıdan, modern dönemde İslam düşüncesindeki kader-irade tartışmalarına yeniden ışık tutacak kelâmî bir müdahale olarak *el-Bürhân ve’l-ikân*’ın ilmî değeri ve sistematigi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar Fethi Kerim Kazanç, Oğuz’un “Kaza ve Kader” kitabı üzerinden onun kader anlayışını detaylı bir biçimde ele almış olsa da çalışmamızda merkeze alınan *el-Bürhân ve’l-ikân* adlı esere doğrudan temas edilmemiş olması, bu araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Özellikle İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim’in, İmam Mâtürîdî ve İmam Eş’arî’ye yönelttikleri eleştiriler karşısında Oğuz’un ortaya koyduğu aklı ve naklî deliller, bu çalışmada detaylı biçimde incelenmiş; onun Kur’ân ayetlerini yorumlayış biçimi, kelâmî yöntemi ve metne dayalı savunusu, metin çözümlemeleri eşliğinde değerlendirilmiştir.

1. Muhammed İhsan Oğuz ve *el-Bürhân ve’l-ikân* İsimli Eseri

1.1. Muhammed İhsan Oğuz’un Hayatı ve İlmi Kişiliği

1.1.1. Hayatı

Muhammed İhsan Oğuz, Osmanlı’nın son döneminden Cumhuriyet Türkiye’sine uzanan tarihî süreçte yaşamış, klasik tarzda medrese eğitimiyle yetişmiş, derinlemesine ilmî birikimiyle öne çıkan mütefekkir bir din âlimidir. Oğuz, hicrî 27 Ramazan 1304, milâdî 19 Haziran 1887 tarihinde Kastamonu’nun İsfendiyar Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 1888 olarak geçse de resmî nüfus evrakındaki hicrî tarih milâdî olarak 1887’ye tekabül etmektedir. Babası Muhammed Atâullah Efendi, dedesi “Küçük Hattât” lakaplı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, büyük dedesi ise “Büyük Hattât” lakabıyla tanınan Hacı Muhammed Efendi’dir. Anne tarafından dedesi “Söylemezoğlu” ailesinden Hacı Mustafa’dır. Oğuz, ilk eğitimini anne- babasından ve mahalle mekteplerinden almış, ardından Askerî Rüşdiye’ye devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sebebiyle öğrenimi sekteye uğrasa da Ziyâiyye Medresesi’nde uzun yıllar eğitim almış ve ayrıca eniştesi Hâfız Ahmed Ziyaeddin Efendi’den ders görmüştür. Eniştesinin vefatından sonra kendi kendini yetiştirmeye büyük gayret göstermiştir. Daha on beş yaşındayken PTT teşkilatında memuriyet hayatına başlamış, çeşitli vazifelerde bulunmuş ve 1938 yılında emekli olmuştur. Emekliliği sonrası ticari işlerle uğraşmış, ancak asıl çabasını ilmi

faaliyetlere vermiştir. İki evlilik yapmış; ilk evliliğini 24 yaşındayken Hafize Fehîme Hanımla yapmıştır. Bu evlilikten üç çocuğu olmuştur. İkinci evliliğini ise Hafize Zehra Hanım'la yapmış, bu evliliğinden ise beş çocuğu olmuştur. Çocuklarının eğitimine büyük önem vermiş, onların iyi meslekler edinmesini sağlamıştır. 2 Ağustos 1991 tarihinde 104 yaşında vefat etmiştir.

1.1.2. İlmî Kişiliği

Muhammed İhsan Oğuz, özellikle kelâm ve tasavvuf alanlarında kaleme aldığı eserlerle öne çıkan, klasik İslâmî ilimlere vâkıf bir âlimdir.¹ İlmî birikimini medrese de aldığı eğitimler ve bireysel gayretleriyle elde etmiş, emekliliğinden sonra ilim ve tefekkür hayatını yoğunlaştırmıştır.² Kelâmî açıdan, ashâb ve selef âlimlerinin akîdesini benimsemiş, Ehl-i sünnet mezhebinin iki büyük kolu olan Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasında Mâtürîdîliği tercih etmiştir.³ Özellikle kader, kazâ ve kulun fiilleri konularında bu tercihini açıkça dile getirmiştir. Eş'arîliğin bazı yönlerini cebre yakın bulmuş, Mâtürîdîliğin dengeleyici yaklaşımını savunmuştur.⁴ Oğuz'un ömrü boyunca kaleme aldığı eserlerinde üzerinde durduğu ve en belirgin olan tema, itikadî meselelerde halkı bilgilendirme, geleneksel Ehl-i sünnet çizgisini savunma ve zamanla artan Selefi görüşlere karşı kelâmî müdafaa geliştirme olmuştur. İslam'a yönelik tehdit olarak gördüğü her türlü aşırı uç yorum ya da fırkalaşma eğilimine karşı eserleriyle cevap vermeyi kendisine görev olarak bilmiştir. Eserlerinde özellikle bid'at ve dalâlet ehli fırkaları ele almış; İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve Vehhâbiliği sıklıkla tenkit etmiştir.⁵ Sahabe dönemindeki siyasi olaylara mezhepsel taassuptan uzak bir şekilde yaklaşmış, özellikle Muâviye'ye yönelttiği sert eleştirilerle dikkat çekmiştir.⁶ Onun için ilim, sorumluluk yükleyen bir faaliyettir. Tasavvuf ilmine büyük ehemmiyet vermiş, Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu ifade etmiş ve eserlerinde tasavvufî kavramlara da yer vermiştir. Zühd yaşamı benimseyerek bu anlayışı çevresindeki insanlara da aşılama çalışmıştır. Vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd gibi tartışmalı konuları eserlerinde işlemiş, klasik kaynaklara dayalı dengeli açıklamalar getirmiştir.⁷ Cumhuriyet ve demokrasi konularında ise Hulefâ-yi Râşidîn yönetim anlayışını esas alarak, İslâm'ın demokratik esaslarla bağdaşabileceğini, en uygun yönetim biçiminin ise cumhuriyet olduğunu savunmuştur.⁸ Eğitim ve dinî hayat konularında da aktif olmuş, özellikle din derslerinin müfredata girmesi için birtakım girişimlerde bulunmuştur.⁹ Oğuz, telif ettiği eserlerini Osmanlıca kaleme almış, klasik ilim dilini kullanmayı sürdürmüştür. "Fakîrullah Muhammed İhsân bin Muhammed Atâullah'ın Terceme-i Hâli" adlı, kendi hayatını anlattığı eserini de Osmanlıca yazmıştır. Eserlerinde sade, sistematik ve öğretici bir üslup benimsemiştir.

¹ Mustafa Aykaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Âlim Portresi: Muhammed İhsan Oğuz'un Hayatı, Eserleri ve Literatüre Etkisi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Eylül 2020), 24.

² Muhammed İhsan Oğuz, *Fakîrullah Muhammed İhsân bin Muhammed Atâullah'ın Terceme-i Hâli* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2020), 41.

³ Muhammed İhsan Oğuz, *Miftâhu's-Saâde* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2020), 162.

⁴ Muhammed İhsan Oğuz, *Kitâbu'l Kazâ ve'l- Kader İstîtâ'at-i Beşer* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2019), 19.

⁵ Muhammed İhsan Oğuz, *Sorular ve Cevaplar* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1995), 138-149.

⁶ Oğuz, *Miftâhu's-Saâde*, 386-408.

⁷ Muhammed İhsan Oğuz, *Tasavvuf Yolunda Mânevî Cihad* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1998), 30.

⁸ Oğuz, *Miftâhu's-Saâde*, 52-54.

⁹ Aykaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Âlim Portresi: Muhammed İhsan Oğuz'un Hayatı, Eserleri ve Literatüre Etkisi", 25.

Devlet adamları ve dönemin ilim insanlarıyla kurduğu ilişki, ilim ve düşünce dünyasındaki saygın yerini pekiştirmiştir. İsmail Hakkı İzmirli gibi önemli isimlerle mektuplaşmış, ilmi konuları tartışmış, görüş alışverişinde bulunmuştur.¹⁰ Oğuz'un eserlerinde öne çıkan bir diğer özellik ise, ilmî meseleleri açık ve sağlam bir mantık çerçevesinde sunmasıdır. Kaleme aldığı metinlerde, delil kullanımında nakli ve akli yöntemleri birlikte kullanmıştır. Onun en çok öne çıkan yönü ise, kelâm ilmini savunan ama onu sadece geçmişe ait bir ilim olarak değil, çağının problemlerine karşı bir cevap aracı olarak gören anlayışıdır. Bu bağlamda yazdığı *el-Bürhân ve'l-İkân*, onun ilmî kişiliğinin bir özeti gibidir.

1.2. *el-Bürhân ve'l-ikân*'ın İçeriği, Amacı ve Yazılış Sebebi

el-Bürhân ve'l-ikân fî beyâni irâde-i -cüz'îyye-i insân, Muhammed İhsan Oğuz'un kader ve irade konusuna dair yazdığı mühim bir risaledir. Bu risale, doğrudan İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Ehl-i sünnet kelâmcılarına yönelttiği ağır suçlamalar ve eleştiriler karşısında yazılmıştır. Oğuz, Selefi düşünürlerin, insan iradesini reddeden ve insanın fiillerini tamamen Allah'a atfeden görüşlerine karşı çıkar. Oğuz, bu eserinde özellikle İbn Teymiyye'nin insanın fiilleriyle ilgili olarak öne sürdüğü cebre yakın yorumlarını hedef almakta; bunların aklen ve naklen kabul edilemez olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Eserin yazılış sebebi, yalnızca eski bir tartışmayı tekrar gündeme getirmek değil, aynı zamanda o dönemde giderek etkisini artıran Selefi düşüncenin oluşturduğu teolojik tehdit algısına karşı bir uyarı ve savunma yapmaktır. Diğer bir ifadeyle yalnızca ilmî bir tartışmaya katkı sunmak değil; aynı zamanda halkın zihninde oluşabilecek teolojik sapmaları önlemektir. Söz konusu eserin dikkat çeken yönlerinden biri, tarihsel gelenekle bağını koparmadan kelâmî düşüncüyü yeniden yorumlama çabasıdır. Oğuz, Selefi görüşlerin günümüzde yeniden dolaşıma sokulmasından duyduğu endişeyi açıkça dile getirmekte ve bu görüşlerin Ehl-i sünnet akaidiyle uyuşmadığını örneklerle göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca eserin dili ve üslubu, ilmî derinliğe sahip olmakla birlikte açık ve sistematiktir. Oğuz'un eseri, kelâmî bir yöntemle yazılmış olup, akıl ve nakil arasındaki dengeyi sağlamayı hedeflemektedir. Kitap hem kelâmî hem de Kur'ânî verileri sistematik bir biçimde ele alarak insan fiillerinin mahiyetine, ilâhî irade ile insan iradesi arasındaki ilişkiye ve dolayısıyla sorumluluğun temel dayanaklarına dair kapsamlı bir analiz sunar. Oğuz'un yöntemi, klasik kelâmcıların sistematik yapısını andırmakla birlikte, daha ziyade Kur'ân ayetlerini merkeze alan bir yorum biçimini benimser. Bu yönüyle eserde bir "tefsirî kelâm" yaklaşımı dikkat çeker. İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim'in düşüncelerinin aksine, Oğuz, insan iradesinin özgür olduğunu ve bu özgürlüğün Allah'ın kudretiyle çelişmediğini savunur. Bu yaklaşım, Ehl-i sünnet geleneğinin temel ilkelerine dayandığı görünmektedir. Özellikle İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları "cebrîliğe kaymakla" itham etmelerine karşı, Oğuz'un yaptığı savunma oldukça kapsamlıdır. O, bu iki âlimin klasik Ehl-i sünnet kelâmını tam olarak kavramadığını, irade meselesinde ileri sürdükleri bazı tezlerin ise kaderi ilâhî adaletle telif etme bakımından tutarsızlıklar içerdiğini iddia eder. Bu çerçevede, Oğuz'un

¹⁰ Aykaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Âlim Portresi: Muhammed İhsan Oğuz'un Hayatı, Eserleri ve Literatüre Etkisi", 25.

amacı sadece bir görüşü tenkit etmek değil, aynı zamanda insanın iradesi ile Allah'ın kudreti arasındaki ilişkiyi Kur'ân'ın bütüncül öğretisi çerçevesinde yeniden temellendirmektir.¹¹

2. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Eleştirileri

2.1. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Eş'arî Kelâmcılar Aleyhindeki Sert Saldırıları

İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim, Eş'arî kelâmcıları en başta “cebrî eğilimli” olmakla; yani fiillerde insanı zorunlu bir irade taşıyan varlık olarak görmekle; ayrıca “Allah'ın yaratması önce, insanın kazanıp edinmesi sonra” diyerek çift aşamalı bir irade anlayışı ileri sürmelerini “anlaşılmaz bir bilmece” olarak nitelendirmekle suçlamışlardır. Onların bu ithamları, aklî ve naklî delillerle temellendirilmediği gibi, soyut ve genelleyici ifadelerden ibarettir. İbn Teymiyye'ye göre, Eş'arîlerin insan fiillerine dair geliştirdikleri kesb (edinim) teorisi, zahirde kulun fiiline bir nispet tanısı da fiilin yaratımı konusunda kulun hiçbir etkisinin olmadığını savunduğu için, nihayetinde Cebrî yaklaşımın farklı bir biçimini temsil etmektedir.¹² Oğuz'un aktardığına göre İbn Teymiyye, bu teoriye yönelik eleştirisini sadece teorik düzlemle sınırlı tutmaz; aksine, kulun mesuliyetini anlamsızlaştırdığı, dolayısıyla ilâhî adalet fikrini zedelediği için de bu görüşü problemli bulur. Ona göre Eş'arî çizgi, insan fiillerinin tümünü Allah'a isnat ederken, kulun iradesini ve kudretini sadece zahirî bir kisveyle tanımlamış ve böylece gerçek anlamda bir fiilin tasarrufunu kulu adına imkânsız hâle getirmiştir.¹³ İbn Kayyim ise hocasının düşüncesini bir adım daha ileri taşır. O, kelâm mezheplerinin kader anlayışlarını sadece teorik düzeyde değil, ahlâkî ve itikadî sonuçları açısından da değerlendirir. Eş'arîliğin kesb teorisini “lafzî bir formalite” olarak niteleyen İbn Kayyim, bu görüşün pratikte cebrî anlayıştan farksız olduğunu ifade eder.¹⁴ Her ne kadar Oğuz, Eş'arîlerin görüşlerine katılmasa da İbn Kayyim ve İbn Teymiyye'nin eleştirilerinin tozunu kaçırdığını ve aşırıya kaçtıklarını vurgular. Onlara göre, bu eleştiriler kıskanarak yapılan, evliya düşmanlığına kadar varan ve oldukça haksız bir şekilde yöneltmiş eleştirilerden ibarettir. Oğuz, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in eleştirilerinin, bilimsel bir zeminden uzak, duygusal ve spekülâtif temellere dayandığını savunur.¹⁵ Bu durum, Oğuz'un ilmî yaklaşımını savunma noktasında önemli bir duruş sergilemesini sağlar.

2.2. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Mâtürîdî Kelâmcılara Yönelik İthamları

İlk dönem kader tartışmalarında Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728)¹⁶ görüşleri de önemli bir yere sahiptir. Allah'ın kudretinin, irâdesinin ve ilminin söz konusu olduğu yerlerde kader kelimesi Allah'ın kontrolünü ve O'na bağlılığı ifade etmektedir. Genel anlamıyla kader, takdîr etmeyi ifade ederken; farklılık kişinin kader anlayışının pratik olarak onun yaşamına

¹¹ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 1-55.

¹² İbn Teymiyye Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b Abdülhalim, *Minhâc's-sünneti'n nebeviyye fî nakdi kelâmî's- şîâ ve'l-kaderiyye*, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989), 1\397-398.

¹³ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 17-22.

¹⁴ İbn Kayyim, *Şifâ'u'l-alil fî mesâ'ili'l-kazâ ve'l-kader*, thk. Muhammed Bedruddin en-Ne'sânî (Beyrut: Dâr Ebû'l-Hâce.1323/1905), 1\256.

¹⁵ Oğuz, “el-Bürhân ve'l-İkân”, 29-31.

¹⁶ Detaylı bilgi için bakınız. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 97-99; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291-293.

yansımasında karşımıza çıkmaktadır. Hasan el-Basrî, pratik olarak ahlâkî determinizmi ve kişinin seçimlerinden sorumlu tutulmasını engelleyici bir kader anlayışını eleştirmekte ve Allah'ın mutlak manada kudret ve irâde sahibi olmasını kabul ederek özgür irâdeyi ifade eden bir anlayı Mâtürîdîler hususunda en ağır suçlama, “cüz ’î irade yaratılmamıştır” diyerek insan sorumluluğunu inkâr etmeye vardırılmıştır. Onlara göre, “cüz ’î irade eğer Allah tarafından yaratılmamışsa nasıl ortaya çıkar?” sorusu bile Mâtürîdî aklının yakalayamadığı bir meseleyi göstermektedir. Bu çerçevede İbn Teymiyye, Mâtürîdîlerin irade, kaza ve kader meselelerini ele alış tarzını “kısır döngüler” yaratmak ve “insanın zihnini sürekli yeni şüphe ve tereddütlere sevk etmekle itham eder.¹⁷ Bu da dinî meselelerin vahdetini bozan, soyut ve “belirsiz kavram yığını” olarak tanımlanır. Mâtürîdîlerin “itibârî iradeyi sadece zihinsel bir varsayım olarak görmesi; bu yüzden insanların sorumluluğunu ciddi bir mesele olarak ortaya koyamadığı; dolayısıyla “kavram kargaşasına yol açtığı eleştirisi sık sık dillendirilir.¹⁸

Mâtürîdî gelenek, insan fiillerini hem Allah'ın yaratması hem de kulun iradesiyle ilişkilendiren bir çifte nedensellik anlayışı benimsemiştir. Bu yönüyle Mâtürîdîlik, kulun fiili üzerinde daha etkin bir rol üstlendiğini savunur ve Eş’arîliğe nazaran insan iradesine daha fazla alan tanır. Ancak İbn Teymiyye ve İbn Kayyim bu yaklaşımı da yeterli bulmazlar. Özellikle Mâtürîdîliğin akli merkeze alan sistematığı, İbn Teymiyye tarafından naklin önüne geçen bir spekülasyon olarak değerlendirilir.¹⁹ Oğuz’un metninde de görüldüğü üzere, İbn Teymiyye’ye göre Mâtürîdîler, ilâhî iradenin kapsamını insan fiilleri karşısında daraltmakta ve bu suretle kader meselesinde tutarsızlığa düşmektedirler.²⁰

Özetle; İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, Eş’arî ve Mâtürîdî kelâmcıları özellikle insan iradesi ve kader anlayışları üzerinden sert biçimde eleştirmiştir. Eş’arîler, insanın fiilleri konusundaki “kesb” anlayışları nedeniyle “cebri” eğilimli olmakla suçlanmış; görüşleri ise “anlaşılmaz bilmeceler” şeklinde nitelendirilmiştir. Ayrıca Eş’arîlerin, Mu’tezilîlerden dahi geri bir anlayış sergiledikleri ve Kur’an ile Sünnet’in açık anlamlarına aykırı düştükleri iddia edilmiştir. Mâtürîdîler ise, “cüz’î irade yaratılmamıştır” görüşü nedeniyle sorumluluk anlayışını belirsizleştirmekle itham edilmiş; kullandıkları ifadeler “itibârî, soyut ve anlaşılmaz” olarak tanımlanmıştır.²¹

3. el-Bürhân ve'l-İkân’daki Yöntem, Cevaplar ve Cevapların Tahlili

Oğuz bu sert eleştirilere öncelikle metodolojik bir zemin sunarak cevap verir. Eserinin başında niyetinin, usûlünün ve delil anlayışının dört maddeden oluşturduğu anlaşılır. Bunlar: (1) niyetin ihlasla belirlenmesi, (2) kullanılan delillerin sahih ve bağlayıcı olması, (3) geçmiş âlimlerin değerlendirmelerine saygı, (4) konunun teknik terimleri üzerinden sağlıklı analizidir

¹⁷ İbn Teymiyye Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b Abdülhalim, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ (Daru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1987), 95.

¹⁸ Oğuz, “el-Bürhân ve'l-İkân”, 17-22.

¹⁹ Hüseyin Aydın, “İbn Teymiyye’nin Nasçı Akılcılığının Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2014), 158-169.

²⁰ Oğuz, “el-Bürhân ve'l-İkân”, 17-22.

²¹ Kayyim, Şifâu'l-Alil, 1/256.

Bu şekilde hem muhatabın niyetini sorgular hem de okuyucuya eleştirilerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir bakış açısı sunar. Ardından, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in eleştirilerini detaylı bir şekilde analiz eder. Bu açıdan, eser polemikten ziyade sistematik bir müdafaa niyeti taşıdığını göstermektedir.

3.1. Yöntem

Oğuz'un yaklaşımı, her şeyden evvel akıl-nakil dengesine dayanmaktadır. Oğuz, "meseleleri doğru tevcih etmek, hüsn-ü niyetten ayrılmamak; ilme ilim ile, akla akıl ile, delile delil ile mukabele eylemek" gerektiğini vurgular; yerinde olmayan tenkit ve iftiraların ilim adamına yakışmadığını söyler.²² Oğuz bu anlayış doğrultusunda İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim'in saldırılarını eleştirel bir yöntemle ele alır. İddialardan her birini öncelikle net bir biçimde ortaya koyar, daha sonra ilgili Kur'an ayetleri, hadisler ve mantikî argümanlarla cevaplar verir. Özellikle insanın aklına dayalı olan çıkarımları ve Kur'an'ın genel hükümlerini uyum içinde kullanır.²³ Mesela, insanın fiillerinin nasıl yaratıldığı konusunda her iki vahiy kaynağının da Ehl-i sünnet görüşünü desteklediğini gösterir: "Kullanılan fiillerin yaratılması, Allah'ın ezeli kudreti ile kulun yaratılmış kudretinin bir araya gelmesiyle gerçekleşir. İşte bu durumda 'zorlama, mecbur kılma veya tamamen kula bırakma' yoktur. Ehl-i sünnet mezhebinin özü de budur"²⁴ Bu ifade hem nakli hem akli bağlamda dengeli bir yaklaşımdır. Oğuz metodolojik tercihi sebebiyle delillendirme yapan tarafın cevap verirken açık ve sağlam olmayan, kanıt veya temelsiz isnatlarını reddeder. Bundan dolayı eser boyunca hem rasyonel akıl yürütmeler yapması hem de ayet ve hadis tahlilleri dikkat çekicidir. İbn Teymiyye ve talebesi olan İbn Kayyim'in kendi teorilerini ve selef anlayışını "genel hükümlere ve Peygamber'in üslubuna uygun hareket etmek" şiarıyla yapılandırmamalarını eleştirir; önemli meselelerin vahiy kaynaklarından öğrenilmesi gerektiğine işaret eder.²⁵ Sonuç olarak Oğuz yöntem olarak, Ehl-i sünnet'in akıl-nakil uyumunu sistematik biçimde savunmaktadır. Yani "ilme ilim, akla akıl, delile delil" prensibine uygun cevaplar üretmektir.²⁶

Ayrıca, İhsan Oğuz'un "Selefiyye" ile kastettiği anlamın, bugün literatürde taşıdığı anlamla aynı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira müellif, hem *el-Bürhân ve'l-İkân* eserinde hem de Selefiyye ile ilgili diğer çalışmalarında, asıl "Selefiyye'yi, Mâtürîdîler ve Eş'arîler gibi Tahavi geleneği ile özdeşleştirir ve bunu, Ehl-i sünnet'in ilk öncülerinin anlayışına yakın bir mahiyetle kullanır.²⁷

3.2. İnsan Fiillerinin Yaratılması (Cüz'î İrade) Üzerine Eleştiriler ve Yanıtlar

Yukarıda değinildiği gibi, İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim, Eş'arî âlimlerin insan fiillerini nasıl değerlendirdiği konusunda sert suçlamalarda bulunmuşlardır. Mesela Eş'arîlerin

²² Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 5.

²³ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 8-13.

²⁴ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 53-54.

²⁵ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 21-22.

²⁶ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 5-53.

²⁷ Muhammed İhsan Oğuz, *Mülâhhas (özet) Selefiyye Mezhebi İlk Müslümanları Örnek Alma Yolu* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2005), 103.

“kesb-i beşer evvel, halk-ı ilahi sonra” gibi bir görüşe sahip olduklarıdır; Mâtürîdiler içinse “cüz’î iradeyi ispat ederek ona ‘yaratılmış değildir’ dedikleri” ileri sürülmüştür.²⁸ Yani iki şeye yönelik eleştiri vardır: Birincisi, Eş’arîlerin insan fiillerinin sonucunu yaratmakta Allah’ı ezelde müdahil görmek ve insanı bu sürecin ardından geliyormuş gibi göstermek; ikincisi, Mâtürîdilerin cüz’î iradeyi tanıması, bunun da yaratılmış olmadığını iddia etmeleridir. Bu suçlamalar Oğuz’a göre “pek haksız, şiddetli, ilme ve alime yakışmayan” bir saldırdır.²⁹ Oğuz, bu Selefi çizgideki bu iki alimin iddialarını yalanlamak için öncelikle söz konusu terimlerin ne anlama geldiğini net bir şekilde açıklar. İnsan fiillerinde cüz’î irade, kulun fiilde belirli bir tercihi bilinçli kullanmasıdır. O’nun ifadesiyle “irade-i külliye-i beşerîyyenin mu’ayen, mahsus bir emre; bir cihete sarf u tevcih ve isti’malinden ibaret cüz’î bir irade demektir. Bu: Kuldandır. İşte; işbu irade-i cüzîyye-i beşerîyye gayr-i mahluktur, kulun sun ‘udur...”.³⁰ Yani Ehl-i sünnet’e göre, insanın cüz’î iradesi yaratılmış değil, insanın tercihinde olan kendi iradesidir. Bu çerçevede Oğuz, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in “cüz’î iradeyi Allah yaratmadı” şeklindeki iddiasını, insanın fiillerini Allah’ın sorumluluğundan uzaklaştırma çabası olarak çürütür. Çünkü gerçek olan şudur ki: “Kulun fiili, yaratma bakımından Allah’ın takdiridir; fakat ‘kazanıp edinme’ bakımından kulun kendi iradesiyle yaptığıdır. Kulun kudreti yaratıcı değildir; fiilin yaratılması ise Allah’ın ezeli kudreti ile kulun iradesinin birleşmesidir”³¹ Bu açıdan Oğuz’un Mâtürîdi orta yolunu koruduğunu söyleyebiliriz. Mantıken de Oğuz, cüz’î iradenin reddetmenin doğuracağı sıkıntılara dikkat çeker. Zira insan iradesi tamamen Allah’a bağlanıp yaratılıyorsa, o zaman kul nefsiyle, şeytaniyle yaptığı kötülüklerden dolayı mesul tutulamaz; dolayısıyla hak gibi kavramlar anlamsızlaşır. Oğuz’un vurguladığı gibi: “Eğer cüz’î iradenin yaratılmadığı ve insanın eseri olduğu kabul edilmezse; fiilin sorumlusu, kazanıp edineni ve işleyeni açık ve belirli olmaz. İş Hak Teâlâ’ya yüklemek, kulun işlediğinde zorunlu olduğu düşüncesine kapılmak tehlikesi ve sapıklığı baş gösterir”³² Bu mantıki çözümleme Oğuz’un akıl yürütme biçimini gösterir. Öte yandan, “Zi-akıl için irade-i cüz’îyye-i beşerîyye kabul etmek zaruridir. Aksi takdirde: Her şey Allah Teâlâ’ya raci, muzaf, mensub olmak lazım gelir ki: Bu en bâtil bir şeydir.”³³ gibi ifadelerle Oğuz, eleştiri konusu teorinin mantıksızlığını da göstermiştir.

Nakli kanıtlar açısından baktığımızda ise, Oğuz cüz’î iradeyi destekleyen Kur’an ayetlerine ve hadislerle dikkat çeker. Mesela “Allah her şeyin yaratıcısıdır”³⁴ ayeti, her hareketin mutlak sahibinin yalnız Allah olduğunu vurgular; bu da cüz’î iradenin “Allah’ın fiili yaratmadığı” değil, insanın seçiminin Allah’ın yarattığı güçle ilintili olduğunu gösterir. Ayrıca Oğuz, insan fiillerinin sorumluluk açısından tamamen kulun tercihine bağlandığının altını çizmek için örnekler ve muhasebe betimlemeleri kullanır. Bir yerde kurgusal bir diyalogla insanın günah işledikten sonra yalancılığını çizmiş, kendisini mazur göstermeye çalışan kişinin ardından da gerçek iman

²⁸ Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 4.

²⁹ Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 5.

³⁰ Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 43.

³¹ Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 53-54.

³² Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 44-45.

³³ Oğuz, *el-Bürhân ve’l-Îkân*, 46.

³⁴ Diyanet İşleri (Yeni) Meali (Erişim, 7 Mayıs 2025), *ez-Zümer* 39/ 62.

etmiş bir kulun pişmanlığını gösteren bir senaryo canlandırmıştır.³⁵ Bu gibi misaller, Oğuz'un soyut tasvirler yerine somut "misallerle" anlatım yapma tercihinin göstergesidir. Genel olarak Oğuz, cüz'î iradeyi, hem akla uygun bir güç olarak kabul etmiş (bu güç Allah'ın verdiği kudretle işler), hem de nakli deliller ışığında insan sorumluluğunun gereği olduğunu savunmuştur.

3.3. Kaza ve Kader Meselesi Üzerine Eleştiriler ve Yanıtlar

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in, kaza-kader bağlamında da Ehl-i sünnet anlayışını hedef aldıkları görülür. Bazı rivayet ve iddialara dayanarak, Eş'arî ve Mâtürîdîlerin ilahi takdir ve insan iradesi ilişkisiyle ilgili görüşlerini "ya mecburluluğa ya da mutlak serbestliğe yakın" bulmuşlardır.³⁶ Oysa Oğuz'a göre Ehl-i sünnet'in görüşü bu ikisini birleştiren orta yoldur. Oğuz şöyle der: "Bu sebeple, fiilin yaratılması iki kudretin (Allah'ın ezeli kudreti ile kulun yaratılmış kudretinin) bir araya gelmesiyle gerçekleşir... İşte bu halde 'zorlama, mecbur kılma veya tamamen kula bırakma' yoktur. Ancak mecbur veya serbest bırakma arasında orta; akıl ve nakle, Kitab ve Sünnet'in ruhuna uygun, sağlam bir şey, doğru bir yol vardır. Ehl-i Sünnet mezhebinin özü de budur"³⁷ Bu pasajda Oğuz, Allah'ın mutlak yaratma kudreti ile insanın iradesinin eş zamanlı işlerliğiyle hakkaniyetli bir sistemi vurgulamaktadır. Böylece kader ve insan iradesi arasında "orta" bir yol olarak gördüğü anlayışını hem nakle uyumlu hem de rasyonel bulduğunu belirtir. Oğuz bu açıdan, takdir konusunda da Allah'ın bilgi ve gücünü mutlak kabul eder, ancak kulun da kendi niyet ve eyleminden mesul olduğu dengesini kurar. "Abdın fiili halk cihetiyle makdur-ı ilahidir. İrade, ihtiyar; kasd, azm, kudret, istita'atten ibaret olan kesb cihetiyle makdur-ı abddır. Fakat: Kudret-i abd, mü'essir değildir, yani gayr-i halıktır, kasıbdır." der.³⁸ Böylece kader, kulun iradesini ipotek altına almaktan çok, kaderin gerçekleşmesinde kulun seçeneklerinin rol aldığı bir anlayışa dönüşür. Oğuz, bu tezi aklen desteklemek için: bütün varlıkta yaratıcılığın tevhide olduğunu vurgulayarak, "her hareket ve sükûnun ve ale'l-ıtlak her şeyin hâlıkı, yalnız Allah Teala'dır. Hiçbir mahlûk velev bir zerreyi yoktan var edemez."³⁹ Kur'an ayetini hatırlatır. Ancak bu mutlak yaratma ile kulun niyet ve seçimleri arasında Oğuz, sıfatlar arasında ayrım yapar: Allah'ın yaratma fiili ile kulun kullandığı "kazanım" fiili farklıdır; bu ikisinin çakışması ile sorumluluk ortaya çıkar. Netice itibarıyla, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in kader anlayışına dair öne sürdüğü eleştiriler Oğuz'a göre ya indirgemeci ya da çarpıtılmıştır.

3.4. Akli ve Nakli Delillerle Sistemik Savunma

Oğuz'un savunusu, Ehl-i sünnet'in genel yaklaşımı etrafında sistemiktir. Yaptığı her cevabın temelinde akli tutarlılık ve nakli deliller vardır. Örneğin insan iradesini savunurken "hem akli hem nakli delillerle" bu hakkı gösterilmesi gerektiğini vurgular: "Kulun bu nitelikleri (irade, kasd, niyet vb.) akli delillerle ve Kitab-sünnet'in manalarıyla desteklenmelidir" der; hatta

³⁵ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 65-76.

³⁶ Hamdi Gündoğar, "İbnü Kayyim'i'l-Cevziyye'nin Şifâu'l-Alil Adlı Eserinde Kaza Ve Kaderin Mertebeleri", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (Mayıs 2010), 40-46.

³⁷ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 53-54.

³⁸ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 53.

³⁹ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-İkân*, 45.

“Kitab ve Sünnet bu hususun özüne ilişkin manalarla doludur” ifadesini kullanır.⁴⁰ Bu sözler, Oğuz’un Ehl-i sünnet’in öne sürdüğü hususları Kur’an ve Hadis ışığında temellendirme gayretini gösterir.

Oğuz, dil ve üslup açısından, net ve vurgulu bir dil kullanır. Suçlama dilini reddeder; polemik yerine sorgulayıcı soru tarzı veya hikmetli misaller sunar. Bu sorular İslâmî akli usulün bir parçası olan nazari tartışma usûlü çerçevesindendir. Öte yandan, saldırıların motivasyonunu açıkça ifade etmekten de çekinmez: “Teymiyye ve Kayyim’in bu imamların ahmaklıklarını, bilgisizlik ve sapıklıklarını Kur’ân ve Sünnet delilleriyle somut olarak ortaya koyup görüşlerini çürütmeleri gerekirken; ne gibi sebep ve maksatlarla böyle hareket etmemişler... milyonlarca Müslüman’ın inancını sarsmakla meşgul olmuşlardır?” diyerek sert bir şekilde sorgular.⁴¹ Bu ifade Oğuz’un metodik tavrının eleştirel yönünü ve hakemliğini gösterir; doğrudan düşmanlarına hakaret etmez, ama görüşlerinin delilsizliğini vurgular. Bu, Oğuz’un savunmasının sakın ama net üslubunu ortaya koyar.

Ehl-i sünnetin savunusu bağlamında Oğuz, eleştirilere karşı toplu bir cevap düzenlemesi de yapmıştır. “Ehl-i sünnetin büyük imamlarının bu meseleler hakkındaki görüşlerinin yüzlerce eseri yazılmıştır; onlar ayet ve hadislerden hiç söz etmemişler midir?” diyerek, bu büyük âlimlerin delilleriyle temellendirildiklerine işaret eder.⁴² Yine bu bağlamda, Oğuz, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in geçmiş dinî kaynakları geniş biçimde incelediklerini ve eski âlimlerin görüşlerine hâkim olduklarını kabul eder. Onların bu yönüyle ciddi bir araştırma ve inceleme gayreti gösterdiklerini, eserlerinin de bu konuda kendisine kolaylık sağladığını belirtir: “Bu zatların eserleri bizi bu zahmetten önemli ölçüde kurtarmıştır” diyerek buna işaret eder. Bu yaklaşım, Oğuz’un eleştirilerine rağmen hakkı teslim eden bir tutum sergilediğini gösterir. Ancak hemen ardından, bu bilgi birikiminin tek başına yeterli olmadığını ifade eder. Oğuz’a göre nefsin arındırılması, kalbin temizlenmesi ve Allâh’a yakınlık gibi manevi derinlikler olmadan yalnızca dış bilgiyle yetinmek yetersizdir. Bu yüzden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in ilmî yönünü kabul ederken, hakiki velâyete ulaşamadıklarını ve tasavvufî boyuttan uzak kaldıklarını da vurgular. Böylece Oğuz hem ilmi takdir eder hem de Ehl-i sünnet çizgisinin sadece zahirî bilgiyle değil, maneviyatla da bütünleşmesi gerektiğini savunur.⁴³ Sonuç olarak, Oğuz’un yaklaşım tarzının, İslami ilim geleneğindeki usûl ve üslûbu barındırarak, hakikat arayışına dayanan “aklî-naklî delile dayalı” bir müdafaa olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Bu çalışmada, Muhammed İhsan Oğuz’un *el-Bürhân ve'l-îkân fî beyâni irâde-i cüziyye-i insân* adlı risalesinden hareketle, kader ve insanın iradesi konularına ilişkin ortaya koyduğu yaklaşım, kelâm geleneği ile Selefi düşünce arasındaki görüş ayrılıkları bağlamında ele alınmıştır. Ehl-i sünnet’in iki köklü kelâm ekolü olan Mâtürîdîlik ve Eş’arîlik, insan iradesine

⁴⁰ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-îkân*, 55.

⁴¹ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-îkân*, 23.

⁴² Oğuz, *el-Bürhân ve'l-îkân*, 22-23.

⁴³ Oğuz, *el-Bürhân ve'l-îkân*, 38-40.

dair orta yol anlayışını sistematik biçimde temellendirirken; İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, selefi perspektiften bu çizgiyi sert bir dille eleştirmişlerdir. Oğuz ise aklî- naklî deliller kullanarak, bu iki ekolün savunduğu cüz'î irade ve kaza-kader anlayışının aslına uygun bir temelden hareket ettiğini göstermiştir.

Oğuz'un söz konusu olan eseri, bu eleştirilere karşı Ehl-i sünnet kelâmı adına yapılmış ayrıntılı bir cevap niteliği taşımaktadır. Oğuz, söz konusu eleştirileri sistemli biçimde ele almış hem aklî hem naklî delillere dayanarak cevap vermiştir. Öncelikle Oğuz'un yöntemi, "ilme ilim, akla akıl, delile delil" ilkesine dayanan dengeli bir aklî-naklî savunmayı haklı kılmış, İbn Teymiyye'nin ve İbn Kayyim'in eleştirilerini pekiştirmeye yeltenen soyut isnatları tutarlı misaller, Kur'ân-Sünnet tahlilleri ve mantıksal çıkarımlarla çürütmüştür. Eserinde ilk önce Ehl-i sünnet kelâmcılarının, özellikle de Mâtürîdîliğin cüz'î irade anlayışını açıklığa kavuşturmuş; insanın fiillerindeki sorumluluğunu, Allah'ın yaratması ile kulun kazanımı arasındaki ayrım üzerinden temellendirmiştir. Bu çerçevede Oğuz, "kul fiilinin kazananıdır, yaratıcısı değildir" ilkesini esas almış; fiilin yaratılması ile işlenmesi arasındaki farkı vurgulamıştır. Oğuz'un yaklaşımı, Mâtürîdî düşüncenin özüyle tam bir uyum içerisinde. Nitekim cüz'î irade anlayışında kulun seçim özgürlüğü ile Allah'ın mutlak hâkimiyeti arasında kurduğu denge, onun Ehl-i sünnet'in kelâmî mirasını içselleştirdiğini gösterir. Oğuz, kulun cüz'î iradesini ontolojik olarak tanımlar; bu iradenin yaratılmamış oluşunu ise Allah'a ortak koşmakla değil, kulun fiilindeki sorumluluğunu tesis etmekle ilişkilendirir. Bu bağlamda, iradenin "itibarî" olması, soyut ve anlamsız değil, aksine fiile yönelen niyet, kasıt ve tercih anlamında reel bir gerçekliktir.

Oğuz, İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim'in Mâtürîdî ve Eş'arî anlayışlara yönelttiği "zorunluluk" ve "mantıksızlık" ithamlarını eleştirmiş ve bu iddiaların ya eksik bilgiye ya da yüzeysel yorumlara dayandığını ortaya koymuştur. Onlara ait görüşlerin "delilsiz" ve "yakışksız" bir üslupla ifade edildiğini belirtmiş; buna karşılık Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerinin hem naslara hem de sağlam akıl yürütmelere dayandığını çeşitli örneklerle göstermiştir. Cüz'î iradenin, kulun sorumlu tutulabilmesi açısından zorunlu bir ilke olduğunu savunmuş; bu görüşünü Kur'an ayetleri, hadisler ve kelâmî gelenek içindeki aktarımlarla temellendirmiştir.

Metinde Oğuz'un yöntem olarak açık tanım, karşı argümanın tespiti, ardından mantıklı açıklama ve örnekleme yoluna gittiği görülmektedir. Ele aldığı meselelerde Kur'an ayetleri ve hadisleri merkeze almış, bunun yanı sıra kelâmî kavramları sadeleştirerek okuyucuya açıklamıştır. Bu yönüyle eser, sadece bir eleştiriye cevap metni değil, aynı zamanda Ehl-i sünnet inanç sisteminin temel esaslarını açıklayıcı bir metin işlevi de görmektedir. Oğuz'un dilinde zaman zaman tehditkâr bir ton görölse de metin bütününde ilmî ölçülerden sapmadan, delile dayalı bir savunma ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Oğuz'un üslubu, kelâmî meselelerin pedagojik olarak aktarılabilirliğini de güçlendirmektedir. Oğuz'un yaklaşımı, yalnızca geçmiş bir tartışmanın yeniden değerlendirilmesi olarak kalmaz; aynı zamanda günümüz Müslüman entelektüelleri ve ilahiyatçıları için de önemli bir metodolojik örnek teşkil eder. Zira çağdaş dünyada bireyin; özgürlük, sorumluluk ve adalet gibi kavramların yeniden düşünülmesi, kader anlayışının sağlıklı temellendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda

Oğuz'un metinlere dayalı, ayet yorumlarına yaslanan ve rasyonel tahlilleri önceleyen yaklaşımı hem gelenekle bağ kurmakta hem de modern problemlere çözüm üretme potansiyeli taşımaktadır.

Eserin dikkat çeken bir diğer yönü ise ahlâkî bütünlüğüdür. Oğuz, irade meselesini yalnızca teorik bir kelâm problemi olarak değil, insanın sorumluluğu, hesap verebilirliği ve nihayetinde kulluk bilinci açısından da ele alır. Temsilî mahkeme sahnesi, bu açıdan oldukça öğreticidir. Burada kulun kendi iradesiyle seçtiği fiilin sonuçlarından bizzat sorumlu olduğunu ortaya koyan anlatım, modern bireyin Allah tasavvuru ve sorumluluk duygusu bağlamında da güçlü mesajlar içerir.

Bunların yanı sıra; İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in ilmî birikimlerini takdir etmekle birlikte, Oğuz bu birikimin manevî derinlikten yoksun olduğunu ifade etmiş; onların zahiri bilgiyle yetindiklerini, nefsin arınması ve hakiki kulluk bilincine ulaşma konusunda eksik kaldıklarını dile getirmiştir. Bu yönüyle Oğuz'un yaklaşımı, sadece bir reddiye sunmakla kalmamış; aynı zamanda Ehl-i sünnet düşüncesinin bilgi ve irfan dengesine dayalı bütüncül yapısını da yansıtmıştır.

Sonuç olarak Oğuz, *el-Bürhân ve'l-îkân* adlı eserinde kader ve irade meselesini Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm gelenekleri çerçevesinde ele almış; bu geleneklerin görüşlerini hem aklî hem de nakli temellere dayandırarak savunmuştur. Eserde, selefi çizgide yer alan bazı eleştiriler de değerlendirilmiş ve bu eleştirilerin gerek yöntem açısından sınırlı gerekse içerik bakımından yetersiz olduğu ileri sürülmüştür. Oğuz, selefi yaklaşımın aklî delilleri yeterince dikkate almadığını ve bu sebeple derinlikli teolojik sorunlara tatmin edici açıklamalar getiremediğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu yaklaşımın tarihsel ve düşünsel bağlamı göz ardı ettiği, dolayısıyla konuları dar ve yüzeysel bir çerçevede ele aldığı vurgulanmıştır. Bu yönüyle *el-Bürhân ve'l-Îkân*, yalnızca bir eleştiri metni olmanın ötesine geçerek, Ehl-i sünnet kelâm geleneğinin bütüncül, tutarlı ve sistematik bir yeniden ifadesi olarak öne çıkmaktadır. Eser, klasik kelâm meselelerini günümüzün düşünsel ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlayarak, kelâm ilminin sadece tarihsel değil, aynı zamanda güncel bir düşünce disiplini olarak önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *el-Bürhân ve'l-Îkân* hem akademik çevreler hem de kelâm ilmiyle ilgilenenler için mühim ve kıymetli bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

İntihal/Plagiarism: Bu makale özel bir yazılımla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. /This article has been scanned special software. No plagiarism detected.

Finansman/Funding: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. /The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions:

Mahmut Şamil Öztimur (%100)

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. /The author(s) has no conflict of interest to declare.

ORCID

Mahmut Şamil Öztimur, [0009-0008-4927-1502](https://orcid.org/0009-0008-4927-1502)

Kaynakça

- Abdülhalim, İbn Teymiye Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed. *Minhâc's-sünneti'n nebeviyye fi nakdi kelâmî's- şîâ ve'l- kaderiyye*. nşr. Muhammed Reşâd Sâlim. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989.
- Abdülhalim, İbn Teymiye Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed. *el-Fetâva'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ - Mustafa Abdulkadir Atâ. Daru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1987.
- Aydın, Hüseyin. "İbn Teymiye'nin Nasçı Akılcılığının Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2014), 157-208.
- Aykaç, Mustafa. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Âlim Portresi: Muhammed İhsan Oğuz'un Hayatı, Eserleri ve Literatüre Etkisi". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Eylül 2020), 19-54.
- Aykaç, Mustafa (ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde İtikadî Açıdan Muhammed İhsan Oğuz*. Ankara: Fecr yayınları, 2021.
- Coşkun, İbrahim. "Kelâm Karşıtı Ehl-i Sünnet'in Usûlü'd-Din Yorumu ve Bu Yorumun Açmazları". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (Aralık 2005), 149-174.
- Diyanet İşleri (Yeni) Meali. Erişim, 7 Mayıs 2025. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Gündoğar, Hamdi. "İbnü Kayyimi'l-Cevziyye'nin Şifâu'l-Alil Adlı Eserinde Kaza ve Kaderin Mertebeleri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/1 (Mayıs 2010), 29-48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344136>.
- Kayyim, İbn. *Şifâu'l-alil fî mesâ'ili'l-kazâ ve'l-kader*. thk. Muhammed Bedruddin en-Ne'sânî. Beyrut: Dâr Ebû'l-Hâce. 1323/1905.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *El-Bürhân ve'l-Îkân fî Beyâni İrâde-i -Cüz'iyye-i İnsân*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2024.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *Fakîrullah Muhammed İhsân bin Muhammed Atâullah'ın Terceme-i Hâli*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2022.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Kitâbu'l Kazâ ve'l- Kader İstitâ'at-i Beşer*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2019.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Miftâhu's-Saâde*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2020.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Mûlahhas (özet) Selefiyye Mezhebi İlk Müslümanları Örnek Alma Yolu*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2005.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Sorular ve Cevaplar*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 1995.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Tasavvuf Yolunda Mânevî Cihad*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 1998.